

Doğu Akdeniz Üniversitesi uluslararası sözlükbilim sempozyumu bildirileri. 20-23 Mayıs 1999, Gazimağusa. Haz. Nurettin Demir-Emine Yılmaz. Gazimağusa, 2001. 83-89.

Türk sözlük sistemi üzerine iki not

Ceval Kaya

1. Madde başı olarak fiil tabanlarının gösterimi.
2. Ayrı yazılmış madde başlarında sıralama sorunu.
3. Sonuç.

1. Madde başı olarak fiil tabanlarının gösterimi.

Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Yeni bir kelime türetileceği veya kelime tabanı cümle içinde kullanım alanına çıkacağı zaman tabanın sonuna ilgili ekler getirilir. Çekim eki geldiği zaman kelime tabanında bazen ses değişmesi veya ses düşmesi biçiminde farklılık görülebilir: *ben+e > bana, oyna-yor > oynuyor, susuzluk+u > susuzluğu, gönül+üm > gönlüm* gibi.

Yapım ekleri geldiğinde ise tabanın yapısı daha iyi korunur. Yeni kelimedeki eklem yerleri şeffaftır ve taban ile ek apaçık görünür. Örnek olarak *bil-* fiilinden türemiş kelimeleri inceleyelim (Bak **Tablo 1**).

Kelimeler tabloda, türediği tabandan sonra ve bir sekme içeriden olacak biçimde gösterilmiştir. Burada ilk sütunda kök olarak *bil-* fiili görülmektedir. “1. kuşak” şeklinde adlandırdığım sonraki sütunda bulunan bütün kelimeler bu kökten türemiştir. İkinci ve sonraki sütunlardaki kelimeler de bir önceki sütunda bulunan hangi kelimedenden sonra yazılmışlarsa, o kelimedenden genişlemişlerdir. Örneğin *bildirge, bildiri, bildiril-, bildirim, bildiriş, bildiriş-* kelimeleri *bildir-* fiiline bir yapım eki getirilmek suretiyle oluşmuşlardır.

Türetim sonrasında tabanın fonetik olarak korunması, aynı kökten türeyen kelimelerin sözlükte art arda veya birbirine yakın yerde bulunmasına sebep olur. Araya başka kökten kelimeler girdiğinde türevler, tabî olarak, art arda bulunamazlar. Bir Türkçe sözlükte aynı kökten türeyen kelimelerin art arda veya birbirine yakın yerde bulunması sondan eklemeli dil olmanın tipik özelliğidir. Bu özellik dolayısıyla türevlerdeki etimolojik sıra genellikle alfabetik sıraya da uyar. Nitekim, sütunları değil de satırları göz önünde tutarak kelimeleri yukarıdan aşağıya doğru okuduğumuzda, sıranın, alfabetik olarak da büyük ölçüde doğru olduğu görülür. Burada aykırı durum *bilgiç* ve *bilgin* kelimelerinin sırasında bulunmaktadır. Normal alfabetik sırada *bilgiç*, *bilgi*’den sonra; *bilgin* ise *bilgisiz*’den önce gelir. Türeme sırasına göre dizilen türevler alfabe sırasına yüzde yüz uymayabilir. Bunun sebebi, eklerdeki ses sayılarının eşit olmamasıdır. Ancak, bu tabloda görünen yüzde yüz kesin olan bir gerçek vardır: *Bir kelime genişlediği tabandan mutlaka sonra gelmektedir. Bunun istisnası yoktur.*

Modern Türkçe sözlüklere baktığımızda yine aynı *bil-* fiilinden türemiş kelimelerin sırasının şöyle olduğu görülür (Bak **Tablo 2**). Tabloda iki sütun görülmektedir. Birinci sütunda Türkçe sözlüklerdeki olağan sıra, ikinci sütunda ise, benim düşündüğüm ideal sıra bulunmaktadır. Her iki sütunda da aynı kelimeler bulunduğu hâlde, sırasının çok farklı olduğu hemen görülecektir. Birinci sütundaki fiil tabanlarının hemen tamamı kendisinden genişleyen kelimelerden daha sonra gelmektedir. Örneğin *bildirge, bildiri, bildiril-, bildirim, bildiriş, bildiriş-* kelimeleri *bildir-* fiilinden genişledikleri hâlde sıralamada bu tabandan önce gelmektedirler. Hatta, bütün bu kelimelerin kökü olan *bil-* fiili, en başta yer alması gerekirken, en sonda bulunmaktadır. Bu tersliğin sebebi, fiil tabanlarının *-mAk* mastar ekiyle

gösterilmesidir. Bu durumda mastar eki de sıralamada göz önünde bulundurulduğu için bir kök, kendisinden türemiş bir gövdeden sonra gelebilmektedir.

Fiil tabanını mastar eki olmadan, örneğin “gör” biçiminde gösterirsek, bu durumda fiilin tabanı ortaya çıkmış olur. Ancak bu biçim de bağımsız fiil tabanını değil, çekimli bir fiili, yani emir ikinci teklik şahsı gösterir: “Sen gör!”.

Herhangi bir kip ve şahsa bağlı olmadan bağımsız fiil tabanını göstermek için en uygun yol, tıpkı bilimsel yayınlarda olduğu gibi, tabanın sonuna bir kısa çizgi, yani tire/eksi işareti koymaktır: *gör-* gibi. Bu işaretin değeri *A/a*'dan küçük olduğundan, bilgisayarla yapılacak madde başı sıralaması da doğru olacaktır. Bu şekilde gösterilmiş fiil tabanları yine eskisi gibi okunmalıdır: *gör-* (oku: görmek).

2. Ayrı yazılmış madde başlarında sıralama sorunu.

Birden fazla kelimedenden oluşan ve ayrı yazılan deyimisel ifadeler sözlüklerde genellikle madde başı olmazlar, iç madde olarak verilirler. Ancak imla kılavuzlarında, atasözü veya deyim sözlüklerinde bu tür kalıp sözlerin madde başı olarak geçtiği de görülür.

Ayrı yazılan bu madde başlarında sıralama sorunu bulunduğunu düşünüyorum. Şöyle ki, kelimeler arasındaki boşluk sıralamada dikkate alınmamaktadır. Örneğin, Türk Dil Kurumunun yayımladığı imlâ kılavuzunun dizininden alınmış¹ şu kelimelerin sırasına bir bakalım (Bak **Tablo 3**).

Tabloda iki sütun bulunmaktadır. Birinci sütunda kelimeler imlâ kılavuzundaki sırada verilmiştir. Görüldüğü üzere, burada kelimeler arasındaki boşluk sıralamada dikkate alınmamıştır. İkinci sütunda ise, bilgisayarın mantığına göre yapılmış sıralama görülmektedir. Burada, kelimeler arasındaki boşluk sıralamada göz önünde bulundurulmuş, bunun sonucu olarak yalın şekiller önce, ekli şekiller daha sonra yer almıştır.

Madde başı sıralamalarını bilgisayarla yapmak daha sağlıklı olduğuna göre, ikinci sütunda verilen sıralama sistemini tercih etmek doğru olur.

3. Sonuç.

Bu bildiriye ortaya çıkan aşağıdaki neticeler bilimsel sonuç değil, tercihle ilgili teknik önerilerdir ve daha önce teklif edilmiş olmaları çok muhtemeldir:

1. Sözlüklerde madde başı olan fiil tabanları mastar eki yerine kısa çizgi (tire/eksi) işareti ile gösterilmelidir: *gör-* gibi.

2. Birden fazla kelimedenden oluşan ve ayrı yazılan madde başlarının sıralanmasında kelimeler arasındaki boşluklar dikkate alınmalıdır.

¹ *İmlâ kılavuzu*. Ankara, 1996, 92c-ç.

Kök	1. kuşak	2. kuşak	3. kuşak	4. kuşak
bil-				
	bildik			
	bildir-			
		bidirge		
		bidiri		
		bidiril-		
		bidirim		
		bidiriş		
		bidiriş-		
			bidirişim	
	bilge			
		bilgelik		
	bilgi			
		bilgilen-		
			bilgilendir-	
		bilgili		
		bilgilik		
		bilgisiz		
			bilgisizlik	
!	bilgiç			
		bilgiçlik		
!	bilgin			
		bilginlik		
	bilici			
	bilim			
		bilimci		
			bilimcilik	
		bilimsel		
			bilimselleş-	
				bilimselleştir-
			bilimsellik	
		bilimsiz		
			bilimsizlik	
	bilin-			
		bilinç		
			bilinçlen-	
				bilinçlendir-
			bilinçli	
				bilinçlilik
			bilinçsiz	
				bilinçsizlik
	bilış			
	bilış-			
		bilışim		
	bilmece			

Tablo 1: *bil-* fiilinin türevlerinin etimolojik sırası

Olağan sıra	İdeal sıra
bildik	bil-
bidirge	bildik
bidiri	bidir-
bidirilmek	bidirge
bidirim	bidiri
bidiriş	bidiril-
bidirişim	bidirim
bidirişmek	bidiriş
bidirmek	bidiriş-
bilge	bidirişim
bilgelik	bilge
bilgi	bilgelik
bilgiç	bilgi
bilgiçlik	bilgiç
bilgilendirmek	bilgiçlik
bilgilenmek	bilgilen-
bilgili	bilgilendir-
bilgilik	bilgili
bilgin	bilgilik
bilginlik	bilgin
bilgisiz	bilginlik
bilgisizlik	bilgisiz
bilici	bilgisizlik
bilim	bilici
bilimci	bilim
bilimcilik	bilimci
bilimsel	bilimcilik
bilimselleşmek	bilimsel
bilimselleştirmek	bilimselleş-
bilimsellik	bilimselleştir-
bilimsiz	bilimsellik
bilimsizlik	bilimsiz
bilinç	bilimsizlik
bilinçlendirmek	bilin-
bilinçlenmek	bilinç
bilinçli	bilinçlen-
bilinçlilik	bilinçlendir-
bilinçsiz	bilinçli
bilinçsizlik	bilinçlilik
bilinmek	bilinçsiz
bilış	bilinçsizlik
bilışim	bilış
bilışmek	bilış-
bilmece	bilışim
bilmek	bilmece

Tablo 2: Olağan ve ideal madde başı sırası

Olağan sıra	İdeal sıra
ağaç	ağaç
ağaç balı	ağaç balı
ağaç biti	ağaç biti
ağaççık	ağaç çileği
ağaççılık	ağaç ebegümeçi
ağaç çileği	ağaç kaplama
ağaçdelen	ağaç kavunu
ağaç ebegümeçi	ağaç kurbağası
ağaçkakan	ağaç kurdu
ağaç kaplama	ağaç mantarı
ağaç kavunu	ağaç minesı
ağaçkesen	ağaç oyma
ağaç kurbağası	ağaç sakızı
ağaç kurdu	ağaç sansarı
ağaçlama	ağaççık
ağaçlamak	ağaççılık
ağaçlandırılma	ağaçdelen
ağaçlandırılmak	ağaçkakan
ağaçlandırma	ağaçkesen
ağaçlandırmak	ağaçlama
ağaçlanma	ağaçlamak
ağaçlanmak	ağaçlandırılma
ağaçlaşma	ağaçlandırılmak
ağaçlaşmak	ağaçlandırma
ağaçlı	ağaçlandırmak
ağaçlık	ağaçlanma
ağaç mantarı	ağaçlanmak
ağaç minesı	ağaçlaşma
ağaç oyma	ağaçlaşmak
Ağaçören (ilçe)	ağaçlı
ağaç sakızı	ağaçlık
ağaç sansarı	Ağaçören (ilçe)
ağaçsı	ağaçsı

Tablo 3: Ayrı yazılmış madde başlarında olağan ve ideal sözlük sırası